

JAN TIBENSKÝ

POČIATKY SLOVENSKEHO NÁRODNÉHO OBRODENIA

I.

Slovenské národné obrodienie je neobyčajne dôležitá etapa našich dejín. Je to zložitý proces ideologický, ktorý sa vytvára podobne ako v českých zemiach aj v iných krajinách v bezprostrednej spojitosti s narastajúcimi zmenami v ekonomicko-sociálnej štruktúre feudalizmu v uhorskom štáte, na podklade ktorých dochádza k postupnému formovaniu „novodobého“ slovenského národa.

Slovenské národné obrodienie je obdobie rýchleho rozvoja slovenskej národnej kultúry. Formuje sa slovenský národný spisovný jazyk. Slovenská literatúra v dielach Andreja Sládkoviča, Sama Chalupku, Jána Bottu, Janka Kalinčiaka a v iných dosahuje veľký rozkvet. Rozvíja sa boj proti feudálnym prežitkom i proti národnému útlaku, v ktorom sa vytvárajú typy heroických vlastencov-obrodencov. Slováci vyzrievajú politicky. Na všetky tieto kultúrne hodnoty a demokratické tradície ako cenné dedičstvo nášho národného obrodienia dnes nadväzujeme a ich rozvíjame. Je preto celkom prirodzené, že záujem slovenských historikov o toto obdobie našich národných dejín je nielen ustavične živý, ale bude stále rásť.

V tomto príspevku sa chceme dotknúť iba parciálneho problému slovenského národného obrodienia — jeho počiatkov, nakoľko spadajú do XVIII. stor.¹ Pravda, ani takto úzko vymedzený problém, najmä pre nedostatočnú prebádanosť a znalosť objektívnych činiteľov podmieňujúcich tento proces, nemožno ešte plne objasniť.

Ideologickým základom buržoáznej koncepcie slovenských dejín bol buržoázny nacionalizmus. Nositeľom slovenských dejín podľa tejto koncepcie bol buržoázne poňatý „slovenský národ“ a najmä jeho prejavy — národné povedomie. Odtiene a odlišnosti od tohto základného poňatia slovenských dejín vyplynuli z rozdielneho ponímania národa, a to u skupiny jednej ako kategórie statickej, v svojej podstate viac-menej nemennej, u skupiny druhej ako kategórie historickej, pravda, z platformy idealistického evolucionizmu. Typickým predstaviteľom prvého smeru je Július

¹ Niektorých otázok, týkajúcich sa počiatkov slovenského národného obrodienia, najmä formovania národného jazyka, charakteru národného povedomia v XVIII. stor., som sa dotkol už skôr v článku *Význam diela A. Bernoláka vo vývine nášho spisovného jazyka* (Kultúrny život VII, 1952, č. 40) a v úvodnej štúdii k *Výberu z diela Juraja Fándlyho* (v tlači). Tento príspevok je pokusom o prehľadné zhrnutie.

Botto, reprezentantom druhého predovšetkým prof. Daniel Rapant. O nejakom zásadnom rozpore tu však nemôžeme hovoriť. V oboch prípadoch tvorí národné obrodenie rozhodujúci medzník slovenských dejín a predstavuje základ týchto koncepcií.

Podľa Júliusa Bottu vo feudálnom Uhorsku zahynula nielen individualita národa slovenského, ale i maďarského. „Do 10. mája 1848 — hovorí Július Botto v diele *Slováci* — do slovenského národného zhromaždenia v Lipt. Sv. Mikuláši ani v dejinách národa slovenského niet príznakov nejakej národnej politickej manifestácie svedčiacej o národnom povedomí Slovákov ako národnej jednotky a politického celku.”² Ale aj podľa prof. Daniela Rapanta, ktorý počiatok slovenského národného obrodzenia kladie do roku 1780, resp. do roku 1740 (doba príprav), jeho vyvrcholenie do roku 1848, až národným obrozením dostávajú slovenské dejiny „po prvý raz svoj samostatný predmet” — slovenské dejiny po zániku Veľkomoravskej ríše do roku 1780 tvoria podľa neho „iba materiál k neskorším dejinám”.³ Takto u Júliusa Bottu vypadlo zo slovenských dejín celé obdobie feudalizmu, ale aj prof. Rapant, hoci teoreticky sa díva na toto obdobie „ako na prípravu, cestu, ako na súhrn priaznivých, ale i nepriaznivých momentov, smerujúcich k vytvoreniu jednotného slovenského národa”,⁴ stráca zo zreteľa špecifickosť slovenských dejín v období feudalizmu a stotožňuje ich prakticky, najmä vo svojich prednáškach zo slovenských dejín, viac-menej s dejinami uhorského štátu. Toto poňatie sa ešte markantnejšie prejavilo v *Dejinách Slovenska a Slovákov* dr. Františka Bokesa.

Starší slovenskí historici neskúmali vznik a vývin „novodobého” slovenského národa, národné obrodenie ako výsledok objektívneho vývoja, zmien v ekonomicko-sociálnej štruktúre Slovenska, ale obmedzovali sa prevažne na odraz tohto procesu v myslení ľudí, na javy ideologické, považujúc ich za rozhodujúce, najmä na substrát vznikajúceho a rozvíjajúceho sa národa — národné povedomie.

V rozdielnosti náhľadov na vznik a vývin novodobého národa u spomínaných dvoch smerov v buržoáznej koncepcii slovenských dejín a súčasne v zúžení národného obrodzenia na javy nadstavbové, v ich izolovanom skúmaní od objektívnych príčin, ktoré ich vyvolali k životu, tkvejú i korene dlhého sporu medzi buržoáznymi historikmi o koreňoch tzv. štúrovského novodobého nacionalizmu. Tento spor ostal nedoriešený. V polemikách išlo v podstate o jednotu a kontinuitu slovenského národného obrodzenia, o určenie vzájomného vzťahu národných prejavov v XVIII. a XIX. stor.⁵

Marxistické učenie o dejinách spoločenského vývinu znamená zlom v nazeraní na slovenské dejiny. Uholným kameňom marxistickej koncepcie slovenských dejín je téza J. V. Stalina o náplni a úlohách histórie ako o dejinách výrobcov materiálnych statkov, dejinách pracujúcich mäs, dejinách

² D. Rapant, *Slovenské dejiny* (Historický sborník MS IV, 17—18).

³ D. Rapant, univerzitné prednášky (podobné názory i vo vyššie citovanej štúdii).

⁴ D. Rapant, c. š., 20.

⁵ Spor začal medzi prof. D. Rapantom a dr. S. Polakovičom, jedným z ideológov tzv. slovenského štátu. Podľa názoru prof. Rapanta, otcem novodobého slovenského nacionalizmu je Ján Kollár a kolískou herderovské Nemecko. Prejavy národného povedomia z XVIII. stor. označuje za tzv. barokový slavizmus kvalitatívne odlišný od tzv. moderného nacionalizmu. Naproti tomu prívrženci druhého smeru korene štúrovského nacionalizmu hľadali doma, predovšetkým u Jána Hollého.

národov. Do popredia vystupuje skúmanie a osvetľovanie zákonov výroby, zákonov rozvoja výrobných síl a výrobných vzťahov, zákonov hospodárskeho vývinu spoločnosti. Teda aj predmetom slovenských dejín sa stáva predovšetkým slovenský ľud, hlavný tvorca materiálnych i kultúrnych hodnôt. Týmto sa odstraňuje aj umelý rozpor medzi obdobiť feudalizmu a vytvorením „novodobého“ slovenského národa, ktorý pocítovali už i niektorí starší slovenskí historici zapodievajúci sa hospodárskymi a spoločenskými dejinami Slovenska v období feudalizmu.⁶ Feudálne obdobie sa stáva organickým článkom historického vývinu, v ktorom sa slovenská národnosť nepretržite rozvíja a vytvárali sa objektívne predpoklady pre vznik buržoázneho slovenského národa. Je naliehavou úlohou slovenských marxistických historikov na základe rozboru konkrétnych faktov a znalosti výroby i života slovenského ľudu odhaliť špecifickosť a zákonitosť slovenských dejín v období feudalizmu.

Marxistické učenie o vývine spoločnosti nám dáva aj teoretický návod na riešenie nášho problému — počiatkov slovenského národného obrodenia, jeho continuity, koreňov a určenia celého jeho charakteru. Je to predovšetkým učenie J. V. Stalina o vzniku a vývine buržoázneho národa ako historickej kategórie, rozvíjajúcej sa v procese likvidácie feudalizmu a vznikajúceho kapitalizmu. Nie menej inštruktívne je jeho učenie o vzniku národov a o národnostnej otázke v mnohonárodnostných centralizovaných štátoch, a to tým skôr, že J. V. Stalin tu zovšeobecnil nielen svoje poznatky z dejín cárskeho Ruska, ale aj z historického vývinu národov v Rakúsko-uhorskej monarchii. Z učenia J. V. Stalina o národe pre nás vyplýva,⁷ že počiatky nášho národného obrodenia musíme skúmať v úzkej súvislosti so zmenami v ekonomicko-sociálnej štruktúre, v súvislosti s rozkladom feudalizmu a vytváraním kapitalistických vzťahov, a to predovšetkým na Slovensku, ale súčasne i v úzkej spojitosti s ekonomicko-sociálnym vývinom v Uhorsku a celej Rakúsko-uhorskej monarchii.

II.

Vznik a vývin slovenského buržoázneho národa je priamo klasickou ukážkou vzniku a vývinu podrobeného národa v mnohonárodnostnom štáte. V tomto ohľade vykazuje slovenský národný vývin niekoľko dôležitých odchyľ ok od vývinu národa českého. Kým vo vývine českého národa, v českom národnom obrození dôležitú úlohu, aj keď nijako nie rozhodujúcu, hrala existencia českého štátu, tradícia štátnej samostatnosti, Slováci na počiatku svojho národného obrodenia stoja úplne bez týchto tradícií a bez akejkoľvek politickej formy, v ktorej by sa prejavovala slovenská národnosť. Tradícia veľkomoravská bola takmer až do polovice XVIII. stor. veľmi hmlistá, feudálna tradícia uhorského štátu zohráva tu negatívnu, brzdiacu úlohu. V porovnaní s českým národným vývinom pozorujeme tu ešte jednu, a to oveľa závažnejšiu zvláštnosť — *slovenská národnosť sa formuje v buržoázny národ v podmienkach dvojitého národného útlaku*. Toto dvo-

⁶ Pozri napr. A. Kavuljak, *Historický vývin hospodárstva na území lievavského hradu* Historický sborník MS IV, 323.

⁷ J. V. Stalin, *Marxismus a národnostní a koloniální otázka*, Praha 1949.

jaké národné jarmo sa prejavilo už v XVIII. stor. a to nielen v oblasti kultúrnej, ale aj v hospodárskej a sociálnej, malo za následok značné oneskorenie procesu formovania „novodobého“ slovenského národa a dalo špecifický charakter celému slovenskému národnému obrodeniu i slovenským dejinám v posledných storočiach.

V prvej polovici XVIII. stor. hospodársky život na Slovensku bol vo veľkom úpadku. Situácia u nás bola v mnohom ohľade podobná alebo snáď ešte horšia ako v českých krajinách po tridsaťročnej vojne. Slovensko bolo takmer absolútne agrárnou krajinou. Poľnohospodárska výroba sa zakladala na nevoľníckych vzťahoch, ktoré sa až do konca XVIII. stor. prehľbovali a okrem toho bola na veľmi nízkej, primitívnej úrovni. Remeselná výroba a obchod, sústredené predovšetkým v mestách, ktoré boli tieňmi stredo-vekej slávy, hrajú iba nepatrnú úlohu v spo.očenskej výrobe a pohybujú sa výlučne v hraniciach cechovej feudálnej obmedzenosti. Prvá polovica XVIII. stor. je obdobie hospodárskej rekonštrukcie krajiny.⁸

K určitému obratu dochádza od polovice XVIII. stor., keď sa v Uhorsku začínajú zakladať prvé manufaktúry. Prevažná časť týchto manufaktúr je sústredená na slovenskom území. Boli to prirodzene manufaktúry predovšetkým textilné, ale výroba sa rozširuje i v iných odvetviach: v železiarstve, v sklárstve, v papiernictve, v kožiarstve, vo výrobe luxusných predmetov a pod. V manufaktúrach i v spomínaných odvetviach sa začínajú uplatňovať kapitalistické výrobné vzťahy. Tak napr. šaštínska a čeklíska manufaktúra zamestnávali niekoľko sto kvalifikovaných robotníkov, ale okrem nich prostredníctvom nákladného systému zamestnávali niekoľko tisíc ľudí v dedinách a mestách západného, severozápadného a stredného Slovenska.⁹

V tomto období dochádza k rýchlemu rozvoju aj v domácom priemysle, predovšetkým vo výrobe plátna a plátenných výrobkov. Ide tu najmä o východné Slovensko — Spiš, ďalej stolice Oravskú, Liptovskú a Trenčiansku. Tejto domácej výrobe sa čím ďalej tým viac zmocňuje obchodný kapitál. Pre rozvoj kapitalizmu u nás je dôležité konštatovať, že tento obchodný kapitál bol predovšetkým v rukách cudzincov, Židov, Grékov, Arménov a čiastočne Nemcov, nemenil sa na kapitál priemyslový, ale odpýval do cudziny.¹⁰ No popri týchto cudzích obchodníkoch sa na skupovaní výrobkov domáceho priemyslu zúčastňuje aj vrstva slovenských obchodníkov — pláterkári, čipkári, olejkári, z ktorých sa v XIX. stor. vytvára typická slovenská „národná“ buržoázia.

Podobne si začína obchodný kapitál podmaňovať i remeselnú cechovú výrobu, na ktorú rozkladne pôsobí už aj konkurencia manufaktúr. Mnohí cechovní majstri sú nútení pracovať pre manufaktúru vo svojich dielnach, alebo sa stávajú priamo odbornými robotníkmi v manufaktúrach.

Slovom manufaktúrny priemysel a obchodný kapitál začali v druhej

⁸ Obraz o hospodárskej situácii Uhorska v prvej polovici XVIII. stor. podáva *Magyarország népeisége a pragmatica sanctio korában* (Ign. Ácsády), Budapešť 1896.

⁹ Doterajšie poznatky o manufaktúrach na Slovensku zhrnul a doplnil A. Spiesz v štúdiu *Manufaktúry na Slovensku v XVIII. stor.* (Historický časopis, roč. I, 1953, č. 4). Odtiaľ som čerpal aj údaje o prenikaní obchodného a manufaktúrneho kapitálu do cechovej a domácej výroby.

¹⁰ F. Eckhart, *Kereskedelmünk közvetítői a XVIII. sz.* (Századok I, II, 1918).

polovici XVIII. stor. aj na Slovensku účinne rozkladať a rozleptávať feudálnu spoločenskú štruktúru a v prípade ich priaznivého rozvoja bol by sa u nás urýchlil hospodársky i spoločenský prechod ku kapitalizmu. Tento rozvoj manufaktúr trval však iba veľmi krátky čas. Bol zastavený hospodárskou politikou Viedne.¹¹

K tejto hospodárskej politike Viedne voči Uhorsku dochádza za Márie Terézie po definitívnej strate Sliezska. Mária Terézia sa tu podvolila už dávnejším snahám mladej rakúskej buržoázie a kapitalizujúcej sa šľachty, ktoré teoreticky vyslovil už zakladateľ rakúskeho merkantilizmu Hörnigk. V tejto politike pokračoval aj Jozef II. Pláštom na zakrytie pravých cieľov tejto politiky bola tvrdohlavá vytrvalosť uhorskej šľachty neplatiť dane. Skutočné ciele tejto politiky odhalil už Juraj Berzeviczy, pokrokový národohospodár z konca XVIII. stor., pochádzajúci zo Slovenska. Podľa neho cieľom tejto hospodárskej politiky bolo: 1. podviazať rozvoj manufaktúrneho priemyslu v záujme rakúskeho trhu, 2. vytvoriť z Uhorska lacnú surovinovú základňu rakúskeho manufaktúrneho priemyslu, 3. vytláčiť uhorských obchodníkov z obchodných ziskov v monarchii.¹² Už Juraj Berzeviczy, ba i sám Jozef II. označili túto politiku za koloniálnu¹³ a tento termín používali maďarskí starší a používajú i maďarskí marxistickí historici. Hlavnými prostriedkami tejto ochrannárskej rakúskej politiky bola úprava ciel, regulácia dovozu a vývozu tovarov i surovín, konečne odmietanie výhod manufaktúram v Uhorsku a nakoniec priamy zákaz ich zakladať.

Tieto zámery sa podarili. Hospodársky vývoj v Uhorsku ustrnul a s ním súčasne aj vývoj sociálny. Hospodárska zaostalosť bola najlepším konzervátorom feudalizmu so všetkými jeho stredovekými prežitkami. Nevoľnícky systém v dôsledku hospodárskej zaostalosti sa u nás prehľbuje. Nerozvinutý a zakrňujúci manufaktúrny priemysel netlačil tak nástoľčivo na zrušenie nevoľníctva a feudálny statikár na Slovensku nemal dostatok kapitálu, aby mohol prejsť k námezdnému obhospodarovaniu veľkostatku, hoci nevoľnícka práca sa stala výslovnou neproduktívnou. Nevoľnícky patent vyhlásil Jozef II. v Uhorsku iba roku 1785, nie pod tlakom objektívnej ekonomickej situácie, ale pod hrozbou mohutných roľníckych povstaní v Sedmohradsku. Zastavil sa aj rozvoj meštianstva. Počet mestského obyvateľstva za Jozefa II. netvoril u nás ani 10%, počet remeslom sa zapodievajúcich obyvateľov na Slovensku bol iba 3%, obchodnícka vrstva bola ešte tenšia.¹⁴

Hospodárska politika Habsburgovcov voči Uhorsku postihovala i Slovensko. Táto politika je v zásadnom rozpore s hlavnou úlohou absolutistickej monarchie: napomáhať rozvoj kapitalistickej výroby s centralizačnými snahami Márie Terézie a Jozefa II. Je to primárna forma národnostného útlaku, oveľa účinnejšia ako bola germanizácia.

¹¹ Hospodársku politiku viedenského dvora voči Uhorsku v druhej polovici XVIII. stor., doteraz najpodrobnejšie osvetlil F. Eckhart v diele *A bécsi udvar gazdasági politikája Magyarországon Mária Terézia korában*, Budapešť 1922.

¹² J. Berzeviczy, *De commercio et industria Hungariae*, Levoča 1797, 57—58.

¹³ Pozri list Jozefa II. z 30. októbra 1785 kancelárovi grófovi Karolovi Pálfyemu (list v preklade uverejnil Št. Janšák, *Slovensko v dobe uhorského feudalizmu*, Bratislava 1932, 241—244).

¹⁴ F. Bokes, *Obyvateľstvo Slovenska na konci 18. stor.* (Sborník Muzeálnej slovenskej spoločnosti, roč. XXXIV.—XXXV, 1940-41, 14.).

Okrem spomenutej ekonomickej tendencie, vyplývajúcej predovšetkým z nerovnomernosti hospodárskeho vývoja v monarchii a podporovanej i zhora hospodárskou politikou Viedne, totiž vytváranie vnútorného štátneho trhu, stretávame sa zároveň i s tendenciou inou — s vytváraním vnútorného uhorského trhu.¹⁵ Tento proces mal tiež nepriaznivé dôsledky pre slovenský hospodársky, sociálny i národný vývin. Od XVI. až do konca XVII. stor. bolo na Slovensku hospodárske, politické i kultúrne ťažisko uhorského štátu. Po vyhnaní Turkov z Uhorska, od počiatku XVIII. stor. presúva sa postupne toto ťažisko na juh. Už v XVIII. stor. sa hlavným tržným strediskom v Uhorsku stáva Pešť. Jej rast veľmi markantne odzrkadľuje tento vývin. Roku 1720 mala Pešť iba 2 713 obyvateľov, roku 1787 22 410, roku 1830 70 000 a na konci XIX. stor. už takmer 800 000 obyvateľov. Zatiaľ slovenské mestá sa vyvíjajú len veľmi pomaly a pozoruhodnejší vzrast zaznamenala iba Bratislava, počet obyvateľov ktorej vzrástol z 7.152 roku 1720 na 27 000 roku 1787. Toto však nebol dôsledok rozvoja hospodárskeho, ale toho, že bola hlavným mestom krajiny. Ako väčšie tržné strediská mali význam na západnom Slovensku Trnava, ktorá bola na ceste obchodu s českými krajinami a Sliezsikom a okrem toho bola strediskom vnútorného obchodu s obilím, pokiaľ ide o zásobovanie severoslovenských stolíc, na východnom Slovensku Košice a spišské mestá, ležiace na tepne obchodu s Poľskom. Táto hospodárska koncentrácia do Budapešti v XIX. stor. sa uskutočňovala zámerne ako jeden z najdôležitejších nástrojov utlačateľskej národnostnej politiky maďarskej šľachty a buržoázie.

Vytváranie vnútorného uhorského trhu a jeho podriadenie trhu rakúskemu, resp. celoštátnemu vplývalo podstatne aj na vývin výrobných vzťahov u nás: na jednej strane vyvolalo vyvrcholenie nevoľníckeho systému, na druhej strane jeho krízu. Do rastúceho obehu tovarov sa hlavný konzument — šľachta môže zapojiť jedine zvyšovaním produkcie v poľnohospodárstve. Hlavným prostriedkom tohto procesu v XVIII. stor. sa stalo vytváranie veľkostatkov, čo bolo sprevádzané jednak zaberaním poddanskej pôdy (na konci XVIII. stor. bolo u nás už len asi 11% poddanskej pôdy), jednak neustále rastúcim vykorisťovaním nevoľníckej práce, najmä rastom robotnej renty. Súčasne však v súvislosti s rastom vykorisťovania nevoľníka dochádza k úpadku produktivity nevoľníckej práce a nesúlad medzi výrobnými silami a výrobnými vzťahmi neustále rastie.

Slovom, môžeme teda konštatovať, že dvojité národnostné útlak sa prejavil retardačne i v oblasti hospodárskej už v XVIII. stor. Vytváranie sa celoštátneho trhu na jednej strane (Viedeň) a vytváranie uhorského trhu na druhej strane (Budapešť) zabrzдили vytvorenie najzákladnejšej podmienky, pokiaľ išlo o vytvorenie slovenského buržoázneho národa — *vytvorenie národného trhu*.

¹⁵ Otázkam vnútorného trhu v Uhorsku bola doteraz venovaná veľmi malá pozornosť. Vychádzal som z údajov M. Horvátha *Az ipar és kereskedés története Magyarországon* Horváth Mihály *kisseb történelmi munkái harm. köt.*, Pešť 1868, 153—194; 214—216). Najnovšie na rozvoj vnútorného trhu v Uhorsku od polovice XVIII. stor. poukázal I. Szántó v štúdiu *A majosági razdálkodás uralkodóvá válása, a parasztság nagyarányú kisajátításának kezdetei* (*Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon 1711—1790*, Budapešť 1952.).

Tento proces však nebol jednoznačný. Na Slovensku napriek tomu, že vývin národného trhu bol zabrzdený, jednako len dochádza postupne v XVIII. stor. k likvidácii feudálnej roztrieštenosti. Pôsobia tu predovšetkým jednak spomínaní činitelia ekonomickí: zvýšený obeh tovarov, vytváranie celoštátneho a uhorského trhu, jednak činitelia charakteru nadstavbového, predovšetkým štátna moc — viedenský absolutizmus a čiastočne, v závislosti od neho, aj uhorské zákonodarné a správne orgány, snem a najmä Miestodržiteľská rada.

Hneď po Szatmárskom mieri roku 1711 víťazstvo Habsburgovcov v Uhorsku je symbolizované zbúraním vnútorných hradov, ktoré boli politickým prejavom feudálnej roztrieštenosti.¹⁶ Celé XVIII. stor. vedie dvor ostrý zápas so stolicami, ktoré aj po Szatmárskom mieri ostali u nás reprezentantom feudálnej roztrieštenosti. Neúspechy Habsburgovcov v prvej polovici XVIII. stor., najmä vojny o „dedičstvo španielske“ a vojny o „dedičstvo habsburské“, vyplňajúce prvé roky Márie Terézie, odhalili pre hospodársku zaostalosť a politickú slabosť habsburskej monarchie. Mária Terézia a najmä Jozef II. horúčkovo uskutočňujú celý rad reforiem Ústrednou niťou týchto opatrení je dovŕšenie procesu likvidácie hospodárskej a politickej feudálnej roztrieštenosti, slovom, centralizácia štátu, podľa Marxových slov, ako „vlastná civilizačná činnosť“ absolutistickej monarchie.¹⁷ Dochádza preto okrem reforiem politicko-administratívnych a vojenských k celému radu reforiem a opatrení hospodárskych, sociálnych a kultúrnych. Napriek tomu, že všetky tieto reformy sa u nás neuskutočňovali v plnom rozsahu a v dôsledku hospodárskej zaostalosti neboli pre ne pripravené objektívne podmienky (napr. pre zrušenie nevoľníctva), jednako len mali veľký význam. Likvidáciu feudálnej roztrieštenosti napomáhajú a urýchľujú aj hospodárske a politické opatrenia snemu a Miestodržiteľskej rady. Až do konca XVII. stor. boli stolice nielen politickými, ale aj hospodárskymi jednotkami, od seba navzájom izolovanými. V priebehu XVIII. stor. sa Miestodržiteľská rada usiluje odstrániť túto roztrieštenosť. Upravuje jednotne maximálne ceny cechových výrobkov, zjednocuje miery a váhy podľa mier a váh bratislavských. Uhorský snem robí určitú, i keď len čiastočnú úpravu cechov, odstraňujú sa dôsledne vnútorné clá a pod.¹⁸ Toto všetko malo za následok postupné odstraňovanie feudálnej roztrieštenosti a prispievalo k zblížovaniu jednotlivých oblastí.

Ruka v ruke s rozkladom feudálnych vzťahov a rozvíjaním vzťahov kapitalistických, ďalej v súvislosti s reformnou činnosťou Márie Terézie a Jozefa II. dochádza aj na Slovensku k rozkladu starého stredovekého svetonázoru a k vytváraniu i šíreniu ideológie novej, majúcej už prvky buržoázne. Šíria sa nové poznatky z prírodných vied, vo filozofickom myslení vytláča postupne „philosophia recentioris“ stredovekú scholastiku a prenikajú k nám aj idey a názory „veľkých mužov storočia“, predovšetkým Voltaira, Montesquieua a Rousseaua, ktoré oplodňujú domáce myslenie.

¹⁶ Pach Zsigmond P., *Príspevky k počiatkom pôvodnej akumulácie v Uhorsku*, Bratislava 1953, 86.

¹⁷ Marx-Engels-Lenin-Stalin, *Zur deutschen Geschichte*, Dietz-Verlag, Berlin 1953 (o absolútnej monarchii).

¹⁸ O činnosti Miestodržiteľskej rady v tomto smere Szekfű Gyula, *Magyar történelm IV*, Budapešť 1943, 348—439.

Druhá polovica XVIII. stor. na Slovensku je v znamení osvietenstva. Jeho nositeľom je inteligencia meštianskeho alebo ľudového pôvodu, ktorá sa vyvíja pod ochrannou rukou osvietenského absolutizmu. Prvá etapa slovenského národného obrodzenia úzko splyva s touto prvou fázou osvietenstva. Slovenskí osvietenci otázky spoločenského pokroku spájajú s otázkami slovenskej národnosti.

Záverom k poznámkam o objektívnych podmienkach pre vznik a vývin slovenského novodobého národa môžeme teda konštatovať, že v XVIII. stor. napriek tomu, že v dôsledku dvojitého národnostného útlaku sa onekoru'e vytváranie najzák'adnejšej podmienky pre vznik „novodobého“ slovenského národa — *národný trh*, jednako na Slovensku dochádza k likvidácii feudálnej roztrieštenosti a k vytváraniu kapitalistických výrobných vzťahov, čím sa vytvárajú priaznivé podmienky pre *rýchlejší* rozvoj aspoň niektorých znakov národa. Spomínané prekážky však mali za nás'edok, že jednotlivé znaky „novodobého“ slovenského národa sa nevyvíjajú harmonicky.

III.

V XVIII. stor. sme svedkami rýchleho dozrievania slovenskej národnosti, ktorá sa začala formovať v období feudalizmu. Národnostné rozpory boli u nás celý stredovek časté. Odohrávali sa však iba medzi múrmi mesta a mali vždy jasné hospodárske pozadie. Od počiatku XVIII. stor. sa tieto spory stávajú komplikovanejšími a dostávajú širšie politické podfarbenie. Súčasne vidíme, ako sa zrazu prevažujú cez múry mesta a zaplavujú celé Uhorsko. Už v polovici XVIII. stor. sa začínajú ozývať varovné h'asy proti „inficeto nationis studio — nespôsobnej národnej horlivosti“ (Juraj Pray), ktorá začala rozh'odávať základy mnohonárodnostného feudálneho uhorského štátu. Tento proces súvisí čiastočne s formovaním maďarského buržoázneho národa.

Protí predchádzajúcim storočiam pozorujeme tu určitú zmenu. Kým v stredovekých národnostných sporoch mal vrch nemecký patriciát, ktorý s vytrvalou húževnatosťou bránil svoje výsady v meste nielen proti Slovákom, ale aj proti Maďarom, iniciátorom národnostných sporov v XVIII. stor. je maďarská stredná šľachta, ktorá sa obracia jednak proti slovenským mešťanom, čo koreni najmä v sporoch zo XVII. stor., jednak proti slovenskej šľachte. Svoje snahy po politickej nadvláde sa snaží podopierať aj rôznymi právno-historickými konštrukciami, v tomto období najmä tzv. *podmaniteľskou teóriou*. Podľa nej sú Slováci „pozostatkami po Svätop'ukovi“, ktorý vraj predal svoju krajinu Maďarom za bi'eho koňa a bol nimi porazený — preto aj Slováci sú podmaneným národom. S touto teóriou prvý raz vystúpil profesor štátneho práva na trnavskej univerzite Michal Bencsik v spise *Novissima dieta nobilissima* a jej osteň vyostril zatiaľ iba proti obyvateľom mesta Trenčín. Iba ich vyhlásil za „pozostatky po Svätop'ukovi“. Na obranu napadnutej feudálnej rovnoprávnosti v záujme slovenských mešťanov a zemanov vystupujú slovenskí vzde'anci, ktorí vytvárajú tzv. teóriu o *pohostinskom prijatí Maďarov Slováckmi* (tzv. zm'uvná teória), vyzdvihujúč účasť Slovákov v budovaní uhorského štátu. Protí Bencsikovi vystúpil najmä Ján Baltazár Magin v známej *Apológii*. V nej sa bráni najmä proti tomu, že by trenčianski mešťania boli „pozostatkami po Svätoplukovi“,

„potom by — hovorí — museli byť takto obvinení nielen obyvatelia Trenčína, ale aj Trnavy, Modry, Pezínka, Skalice a vôbec všetci obyvatelia pod hrebeňmi Karpát, ktoré sa tiahnu až do Sedmohradska“.¹⁹ K Svätoplukovi sa Magin nechce priznať, no jednako len hovorí, že mu patrí všetka chvála za to, že pohostinne prijal Maďarov. U Magina sa teda v zárodku prejavuje spomínaná zmluvná teória, ktorú potom rozviedol Samuel Timon v *Imago antiquae Hungariae*. Timon tiež popiera, že by Slováci boli zvyšky po Svätoplukovi alebo „pozostatky po Moravanoch“, ktorí si podľa neho „násilím podmanili susedných Slovákov“. Prijíma dokonca bájku o bielom koni, ale interpretuje ju v tom zmysle, že tohto bieleho koňa a iné dary poslali Maďarom „Slováci, potomci Kvádov, ťažko znášajúci nadvládu Moravanov“, od ktorých sa odlišujú „zvykmi, mravmi a rečou“. Zmysel tejto konštrukcie vyúsťuje v týchto slovách, v XVIII. stor. na Slovensku často citovaných: „Prijali teda Slováci Maďarov pohostinne. Už osemsto rokov znášajú spolu dobré i zlé. Spolu žijú, spolu mrú. Z potomkov slovenského národa boli mnohí povýšení do zemianskeho stavu, nadobudli si veľké majetky a stali sa zakladateľmi starobyľých rodov, ktoré od vlasti menej berú, ako jej dávajú. Vynikajú totiž radou, praktickou i teoretickou znalosťou práva; bez nich by zneli súdne siene prázdnotou a opustenosťou. I najnepatrnejší poddaní tohto národa sú usilovnými roľníkmi, vo všetkom poslúchajúci svojich zemepánov“.²⁰ Okrem teórie o pohostinskom prijatí Maďarov Slováckmi proti podmaniteľskej teórii v XVIII. stor. s obľubou sa u nás používal argument o autochtónnosti Slovákov v ich historických sídlach a o ich starobylosti. Matej Bel napr. hovorí, že chcieť Slovákom vyrvať, vyvrátiť túto starobylosť znamenalo by nebu vyhlásiť vojnu. Na prvý pohľad je jasné, že tu išlo o prejavy šľachtického nacionalizmu, o šľachtickú národnostnú otázku, o obhajobu feudálnej rovnoprávnosti slovenskej šľachty v uhorskom štáte. Táto tendencia, majúca rôzne podoby, ktoré tu nebudeme podrobnejšie rozoberať, vyznieva ako spodný tón z prevažnej časti národnostných prejavov u nás v XVIII. stor.

Avšak už v prvej polovici XVIII. stor. prejavy povedomia slovenskej národnosti prerastali v mnohom ohľade náplň a tendenciu šľachtického nacionalizmu. Aj v tomto storočí pokračuje proces slovakizácie miest na Slovensku a aj naďalej naráža na odpor nemeckých mešťanov. Tak napr. ešte roku 1723 a 1729 vydáva uhorský snem zákon proti národnostnej diskriminácii v cechoch. Išlo tu prirodzene o nemeckých majstrov, ktorí bránili Slovákom a Maďarom vstup do cechov.²¹ Národnostné prejavy vyjadrujú povedomie aj týchto vrstiev, najmä však slovenskej meštianskej a ľudovej inteligencie.

Prvou formou slovenského národného povedomia v XVIII. stor. bolo povedomie slovanské. Pojem Slováci a Slovania, Slovák a Slovan, slovenský a slovanský jazyk často splyval. S obľubou a pýchou sa u nás vyzdvihovala početnosť Slovanov a rozľahlosť ich sídel. Táto prvotná slovanská forma slovenského národnostného a národného povedomia súvisí predovšetkým

¹⁹ J. B. Magin, *Murices sive apologia pro inlyto commitatu Trenchineniensi*, Puchov 1728, 66.

²⁰ S. Timon, *Imago antiquae Hungariae*, Košice 1733, 1733, 234, 337, 336-337.

²¹ Ide tu o články zákonov 74/1723 a 10/1729. Odvoláva sa na ne aj Fándly v *Compendiata historia gentis Slavae*, Trnava 1793, 207-208.

s tým, že Slováci od začiatku netvorili v uhorskom štáte žiadnu štátoprávnu jednotku. Veľkomoravská tradícia u Slovákov až na konci XVIII. stor. a na začiatku storočia XIX. dostáva protihungaristické zameranie. U iných slovanských národov, napr. u Čechov, Rusov, Poliakov, nestretávame sa nikdy s takýmto splyvaním so slovanským celkom. Vzhľadom na to, že ani v XIX. stor. Slováci nedosiahli nejakú formu politickej a kultúrnej autonómie a vzhľadom na to, že národný trh sa vyvíjal veľmi pomaly, slovenské povedomie, ktoré u Jána Kollára dostáva aktívnu formu slovanskej vzájomnosti, zohralo u nás neobyčajne dôležitú úlohu. S ponímaním Slovanov ako národa a Slovákov ako kmeňa sa stretávame dokonca ešte aj v druhej polovici XIX. stor. No napriek tomu aj do slovanskej formy národnostného povedomia začína prenikať, povedali by sme, povedomie slovenské, prejavujúce sa v kmeňovom ponímaní slovanského národa. Už v XVIII. stor. bol u nás veľmi rozšírený a obľúbený názor, podľa ktorého prasídla Slovanov boli severne od stredného Dunaja, pod Tatrami. Odtiaľto sa Slovania rozišli do svojich dnešných sídel a na starom mieste ostalo iba ich jadro — Slováci. S týmto názorom úzko súvisí tiež veľmi rozšírená teória o slovenčine ako o matke ostatných slovanských jazykov.²²

Aj týmito motívmi prejavov slovenskej národnosti sa často podopierali snahy po obhájení feudálnej rovnoprávnosti Slovákov, t. j. slovenskej šľachty v XVIII. stor., avšak v miere ďaleko menšej. Mali už širšiu platnosť a prejavili aj väčšiu životaschopnosť. Stretávame sa s nimi aj v XIX. stor., a to nielen u Jána Hollého a Jána Kollára, ale aj u Ľudovíta Štúra, dokonca i neskoršie. Tu však už majú inú funkciu, nie obrannú, ale skôr buditeľskú. Toto už súvisí s procesom vytvárania sa slovenského „novodobého“ národa.

IV.

J. V. Stalin rozoberajúc otázku vzniku a vývinu novodobých národov okrem iného povedal: „Pravda, prvky národa — jazyk, územie, kultúrne spoločenstvo atď. nespádli z neba, ale vytvárali sa pozvoľna už v období predkapitalistickom. Tieto prvky boli však v stave zárodku a v najlepšom prípade boli len potenciou v zmysle možnosti vytvorenia národa v budúcnosti za určitých priaznivých podmienok. Potencia stala sa skutočnosťou až v období vzráňajúceho sa kapitalizmu s jeho národným trhom, s jeho hospodárskymi a kultúrnymi strediskami”.²³ Vyššie sme poukázali, že na Slovensku v XVIII. stor. dochádza postupne k likvidácii feudálnej roztrieštenosti a k rozvíjaniu kapitalistických vzťahov. Zároveň sme poukázali, že dvojité národnostné útlak sa prejavoval v retardovaní vzniku a vývinu národného trhu, ale napriek tomu, že sa vytvárali objektívne i subjektívne

²² V XVIII. stor. sa tieto názory širili u nás najmä cez dielo Jána Krištofa Jordana, *De originibus Slavicis*, Viedeň 1745. Kapitulu O slovenskom jazyku (sv. IV), kde tieto názory vyslovil, prebral takmer doslovne Juraj Pápanek do *Historia gentis Savae*. Tieto teórie neskoršie posilnila i autorita Nestorových letopisov, ktoré sa u nás stali známe najmä prekladom Schlötzerovým. Od neho ich napr. prevzal A. Kollár, historik Kr. Engel a iní.

²³ J. V. Stalin, *Spisy* XI, Bratislava 1953, 325.

predpoklady pre zrýchlený rozvoj niektorých znakov národa. Týmto rozvíjajúcimi sa znakmi v našom prípade bolo územie, jazyk a kultúrne spoločenstvo.

1. *Spoločné územie* slovenského ľudu sa vyvinulo už dávno v predkapitalistickom období. „Národ sa utvára len v dôsledku dlhotrvajúcich a pravidelných stykov, v dôsledku toho, že život ľudí je z pokolenia na pokolenie spoločný. A dlhotrvajúci spoločný život nie je možný bez spoločného územia.“²⁴

Archeologické vykopávky dokazujú, že náš ľud prenikal do dnešných svojich sídel postupne od príchodu do karpatskej oblasti. Tento proces postupoval aj v období feudalizmu a aj v dobe feudálnej roztrieštenosti sa neustále upevňovala a dotvárala vnútorná jednota slovenského etnického územia. Slovenský ľud postupne absorboval všetky kolonizačné vlny na slovenské územie, či už išlo o vysunuté maďarské strážne jednotky, veľkú nemeckú kolonizáciu, pastiersku kolonizáciu valašskú, alebo v XVI. a XVII. stor. o veľké množstvo maďarských a chorvátskych utečencov, ktorí sa uchýlili na Slovensko pred tureckým nebezpečenstvom. Postupne premáhal aj nemecký živel v mestách. V XVIII. stor. sa upravila viac-menej definitívne etnická hranica slovensko-maďarská, roku 1773 boli pripojené spišské mestá, založené Poľsku kedysi Zigmundom. S počínajúcim rozvojom kapitalistických hospodárskych vzťahov sa postupne likviduje nielen feudálna izolácia jednotlivých krajov, ale odstraňujú sa aj prekážky geografické, najmä sa začína prehlbovať spojenie medzi západným a východným Slovenskom. Túto prekážku so všetkými dôsledkami, pokiaľ ide o brzdenie vývinu národnej jednoty, odstránil až plný rozvoj kapitalizmu v druhej polovici XIX. stor. a začiatkom XX. stor.

2. *Spoločný jazyk*. Likvidáciou feudálnej roztrieštenosti a vytváraním sa kapitalistických výrobných vzťahov na Slovensku v XVIII. stor. napriek tomu, že vývin národného trhu bol retardovaný, vytvárali sa aj priaznivejšie podmienky pre rýchlejší rozvoj *národného jazyka*. Zo znakov národa práve národný jazyk (okrem územia) zaznamenal najrýchlejší vývoj. Tento nerovnomerný vývin si vieme vysvetliť práve zaostávaním vývinu hospodárskeho života a politickou situáciou Slovákov v Uhorsku. S týmto čiastočne súvisí, že v politických požiadavkách našej buržoázie v XIX. stor. stáli v popredí práve požiadavky jazykové. V definíciách národa v prvej polovici XIX. stor. sa jazyk považoval za hlavný znak.

Jazykový život na Slovensku v období feudalizmu bol neobyčajne pestrý. Po zániku Veľkomoravskej ríše, v ktorej starosloviencina bola nielen jazykom cirkevným, ale aj jazykom literárnym v najširšom zmysle, v mnohonárodnostnom Uhorsku sa stala oficiálnym úradným i cirkevným jazykom latinčina. Jej spoločenská funkcia sa stále rozširuje: Stáva sa jazykom vedeckým i literárnym v užšom zmysle, ba dokonca aj konverzačným jazykom vládnúcich uhorských tried. V mestách je kancelárskou rečou popri latinčine i nemčina.

Mnohonárodnostné Uhorsko s úradným jazykom latinským, feudálna roztrieštenosť, geografický charakter, nedostatok väčších hospodárskych i kultúrnych slovenských centier (mestá ovládol nemecký patriciát) bránili

²⁴ J. V. Stalin, *Spisy* II, Bratislava 1950; 301.

vo feudálnom období rozvoju jazyka a kultúry slovenskej národnosti. Tieto faktory vytvorili aj priaznivé podmienky pre šírenie češtiny na Slovensku, a to už od XV. stor. Základným predpokladom pre rozšírenie češtiny na Slovensku bola jej veľká príbuznosť s hovorovým slovenským jazykom. Jej postavenie upevňujú na Slovensku stále sa prehlbujúce kultúrne styky (pražská univerzita, v XVII. stor. českí exulanti na Slovensku). V reformácii sa čeština-bibličina stala cirkevným jazykom slovenských evanjelikov. Spoločenská funkcia češtiny sa neustále rozširovala. Z pôvodne kancelárskeho jazyka na nižších inštanciách stala sa popri latinčine i jazykom literárnym a konverzačným jazykom inteligencie a časti meštianskych vrstiev. Od XV. stor. až do štyridsiatych rokov XIX. stor. sa vytvorila bohatá slovenská literatúra v jazyku českom, ktorá je nielen dokladom príbuznosti národa českého a slovenského, ale súčasne najjasnejším dôkazom najužších kultúrnych stykov v minulosti.

O funkcii češtiny na Slovensku sa v minulosti viedli medzi buržoáznymi vedcami časté spory, prirodzene, nie bez politického pozadia. Časť buržoázných vedcov videla v češtine a v úlohe, ktorú zohrala, jeden z hlavných dôkazov „československej národnej jednoty“. Čeština sa v tejto súvislosti často označovala za národný jazyk Slovákov. Prejavom slovenského buržoázneho nacionalizmu bol názor iný, ktorý funkciu češtiny na Slovensku porovnával s funkciou latinčiny. Blízko pravde, pokiaľ ide o funkciu češtiny u nás, bol Ľudovít Štúr tvrdením, že „čo staroslovenčina bola Rusom, Srbom, to samé bola nám Slovákom čeština“.²⁵ Čeština však zohrala ešte významnejšiu úlohu. Napriek svojmu dlhému trvaniu nebrzdila rozvoj jazyka slovenskej národnosti a neskoršie slovenského národného jazyka, ale naopak, veľmi aktívne spolupôsobila pri vytváraní sa slovenského národného jazyka. Za toto obdobie spoločného literárneho a hovorového jazyka preniklo do slovenčiny nesmierne množstvo českých slov, čím sa slovný fond oboch jazykov veľmi zblížil. Odhaliť tento proces spolupôsobenia češtiny na národný slovenský jazyk bude zodpovednou úlohou našej jazykovedy.

Keď sledujeme vývin a formovanie nášho národného jazyka, vidíme, že už do prvých českých pamiatok na Slovensku prenikali prvky ľudového hovorového jazyka, označované jazykovedcami ako slovakizmy. Počet týchto prvkov najmä od reformácie neustále rastie. Slovakizovanie češtiny zo začiatku nastáva z jej neznalosti, potom sa robí zámerne, takže už v XVIII. stor. vzniká zmiešaný spisovný i hovorový jazyk, ktorý aj súčasníci označovali ako *českoslovenčinu* (P. Doležal). V prvej polovici XIX. stor., keď dochádza k rozvoju českého spisovného jazyka, Ján Kollár, majúci metafyzický názor na jazyk, neustále sa dožadoval preberania slovenských slov do češtiny, považujúc zmiešanú bibličtinu — československý jazyk za pevný a prirodzený jazykový útvar Čechov a Slovákov. Zo začiatku spomínané slovakizmy mali charakter nárečia, v ktorom pamiatka vznikla, neskoršie, od polovice XVII. stor. začínajú prevládať prvky nárečia západoslovenského a táto slovakizovaná čeština, neskôr počesťená slovenčina sa stáva v XVIII. stor. nielen rečou knižnou, ale aj konverzačnou.

Buržoázni vedci vysvetľovali tento slovakizačný proces pôsobením nadstavbových prvkov, najmä protireformáciou. Ako faktor prvoradý pôsobila

²⁵ Ľ. Štúr, *Nárečie slovenské*, vydanie Bartekovo, Turč. Sv. Martin 1943, 70.

tu príčiny ekonomické a politickej. Západné Slovensko v XVII. a v prvej polovici XVIII. stor. sa stáva politickým, cirkevným a kultúrnym strediskom celého Uhorska. Bratislava je hlavným mestom, Trnava nielen centrom cirkevno-kultúrnym (univerzita), ale, ako sme už spomenuli, i dôležitým centrom tržným, zásobujúcim obilím severoslovenské stolice. V XVIII. stor. je na západnom Slovensku sústredená prevažná väčšina manufaktúr. Z tejto hospodárskej, politickej a kultúrnej prevahy západného Slovenska celkom prirodzene vzniká aj tendencia západoslovenského nárečia prerásť hranice svojej zemepisnej oblasti. No okrem týchto ekonomických a politicko-kultúrnych činiteľov na slovakizáciu češtiny pôsobil aj politicko-hospodársky úpadok českých zemí po Bielej hore, najmä Prahy ako dôležitého kultúrneho centra. Toto sa okrem iného odrazilo v úpadku českej literatúry — obdobie temna, v úpadku jazykovej kultúry, ktorá sa na Slovensku prejavila ďaleko citeľnejšie ako v Čechách. (Na konci XVIII. stor. vzniká aj na východnom Slovensku podobný jazykový emancipačný proces ako na Slovensku západnom. Slovenskí kalvíni vydali v tejto dobe niekoľko kníh v zemplínskom nárečí. Tento jav bol však podnietený iba potrebami praktickými-náboženskými, ale súčasne je to doklad hospodárskej i geografickej izolácie východného Slovenska. Je však zaujímavé a súvisí to nepochybne s jazykovým procesom, ktorý sa odohrával na západnom Slovensku, že v týchto literárnych pamiatkach, písaných v zemplínskom dialekte, stretávame sa so západoslovenskými nárečovými vplyvmi.²⁶ S pokusmi zaviesť východoslovenské nárečie ako literárny jazyk na východnom Slovensku sa stretávame i neskoršie, po zavedení štúrovskej spisovnej normy, v druhej polovici XIX. i v XX. stor. Tieto snahy boli často podporované protislovenskou politikou maďarských vládnúcich tried, ktorá týmto chcela rozbiť národnú jednotu Slovákov, súčasne sú však dokladom geografickej izolovanosti východného Slovenska a pomalého vývoja hospodárskej jednoty.

Proces formovania slovenského národného jazyka, ktorý mal domáce objektívne korene a ktorý sa nám navonok prejavuje rýchlym prerastaním slovenských lexikálnych a hláskoslovných tvarov do spisovnej češtiny a nakoniec i prispôbovaním si gramatickej skladby, ináč českej veľmi podobnej, je podporovaný a urýchľovaný rastúcim záujmom o domáci jazyk a snahami o jeho povznesenie.

Už na počiatku XVII. stor. Vavrínek Benedikti z Nedožier v úvode *Českej gramatiky* karhá svojich krajanov Slovákov za zanedbávanie domácej-materinskej reči. Slovenskí spisovatelia v XVII. a v XVIII. stor. zámerne slovakizujú a slovakizovanie ospravedlňujú. Daniel Sinapius Horčička, poukazujúc na rozdiely medzi češtinou a slovenčinou, hovorí, že „nemáme se za svůj jazyk stydětí“ a „proto jako mluvíme, tak i psátí máme.“ Podobne hovoria i iní, napr. Ján Simonides a Tobiáš Masník.²⁷ Niekoľko rokov pred A. Bernolákom urobil široký a vedomý odklon od českého spisovného jazyka Jozef Ignác Bajza. Svoj krok odôvodňuje nasledovne: Preto píše slovensky,

²⁶ Pozri Király P., *A keletszlovák nyelvjárás nyomtatott emlékei*. Budapest 1953, 52 112, 148, 157-66, 190, 195, 205, 212, 216, 223, 229-32, 239.

²⁷ Citované z článku A. Miškoviča *Roku 1944 bude sté výročie uzákonenia spisovnej slovenčiny?* (Kultúra VIII, 1936, 440 a n.).

„abi slovácki národ videl, že i jeho reč težce ačkoliv zpredku k litternímu umění služiti může, abi tak z prachu svého povstal, podobne druhím nečo predsezal, cuzich knih, kdiž své míti může nepožičával.“²⁸ Za takejto situácie roku 1787 vydáva Anton Bernolák známu *Disertáciu*, v ktorej fakticky kodifikuje jazykový stav, ktorý sa od polovice XVII. stor. vytváral na západnom Slovensku.

Krok Antona Bernoláka nebol teda v žiadnom prípade historicky izolovaný a svojvoľný pokus, ale výsledok a dôsledok viac ako storočného vývinu, krok, ktorý sa v tejto dobe u nás už všeobecne očakával. Sám Anton Bernolák hneď v prvej vete *Disertácie* hovorí, že „to bola túžba veľmi mnohých čitateľov slovenskej reči v Uhrách, aby sa našiel niekto v takom veľkom množstve mužov, zbehlých vo všetkých vedách, ktorí by odložiac na čas vážnejšie a učenejšie práce, obrátil svoju myseľ a svoje vedecké bádanie k vzdelaniu pravopisu a výslovnosti panónsko-slovanskej a k jej očisteniu od chýb, ktoré boli prenesené do našej reči z výslovnosti a z pravopisu českého“.²⁹ O tom očakávaní svedčí aj výrok iného bernolákovca, Ondreja Meszároša, ktorý prijíma výzvu A. Bernoláka k spolupráci a víta jeho rozhodnutie, „aby na spôsob iných jazykov bol vypestovaný i náš jazyk“, čo si už dávno žiadala „oddanosť k nášmu národu i materinskému jazyku...“³⁰ Ale aj medzi slovenskými evanjelikmi, u ktorých práve v tejto dobe dochádza k zvýšenému úsiliu o pozdvihnutie češtiny (Juraj Ribay), začínajú sa ozývať hlasy, „abychom tak slovensky psali, jako v obecném obchodě v Uherské krajíně mluvíme“.³¹ Mnohí z nich chvália snahy bernolákovcov o pestovanie materinského jazyka.

Bolo by však nesprávne redukovať bernolákovský spisovný úzus na čistú kodifikáciu, jazykovú reformu. Išlo tu o kvalitatívne nové ponímanie slovenského jazyka, úzko súvisiace s vývojom aj iných prvkov národa a s rastom národného povedomia. Sám Anton Bernolák považuje síce slovenčinu za jeden z dialektov „slovanského národa“, ale súčasne je presvedčený, že slovenčina je matkou všetkých ostatných slovanských jazykov a svoj krok odôvodňuje i historicky.

O charaktere bernoláčtiny boli v minulosti medzi historikmi i jazyvedcami veľké spory. Niektorí ju vyhlasovali iba za záposlovenské nárečie, ba dokonca „trnavské podnárečie“, iní zasa za neživotnú reč vzdelancov. Jaromír Bělíč v nedávno uverejnenej štúdiu o pomere medzi slovenčinou a češtinou hovorí, že základom bernolákovského úzu bol jazykový úzus inteligencie, v podstate spisovná čeština s hláskoslovnými, tvaroslovnými a lexikálnymi prvkami záposlovenských nárečí. V tejto štúdiu, ktorá nesie v sebe stopy koncepcie prof. Chaloupeckého a A. Pražáka, popiera, že by bernoláčtina bola prejavom „rodícího se života národního v pravém smyslu .. nýbrž doznívání praktik protireformačního úsilí rekatolizačního,

²⁸ J. I. Bajza, *Právo o životě farářov, 1787, Predmlúva* (3).

²⁹ A. Bernolák, *Dessertatio philologico-critica de litteris Slavorum*, Bratislava 1787, *Praefatio* (3).

³⁰ Z listu A. Meszároša (list uverejnil A. A. Baník v štúdiu *Pomocníci Antona Bernoláka v rokoch 1786—1790 pri diele slovenského literárneho obrodenia*, Kultúra IX, 1937, 198).

³¹ Prešpurské noviny zo dňa 4. októbra 1786 (citované z diela J. Vilikovského, *Dějiny literárních společností malohontských*, Bratislava 1953, 24).

ktelé ze služeb cirkevni propagace i u jiných Slovanů uvádělo domácí jazyk lokálního zabarvení".³² Sami bernolákovci sa na nový spisovný jazyk neďivali ako na západoslovenské nárečie, ale ako na *slovenčinu*, odlišnú od češtiny i iných slovanských jazykov, stojacu nad všetkými domácimi dialektmi, i nad západoslovenským. Najjasnejšie sa toto diferencovanie prejavilo u vynikajúceho spisovateľa prvej generácie, osvietenca Juraja Fándlyho. Pozná a rozlišuje pojmy *slovenská reč*, do ktorej sú zahrnuté všetky slovenské nárečia, *čistotnú slovenčinu* — bernolákovský spisovný jazyk a konečne *domácu, každodennú, obyčajnú slovenčinu* — nárečia. Je nepochybne pravdou, že bernolákovský spisovný jazyk mal v sebe mnoho gramatických, hláskoslovných i lexikálnych prvkov českých, čo vyplýva zo spomínaného špecifického vývoja slovenského národného jazyka, no ak analyzujeme diela veľkých spisovateľov, ktorí písali týmto jazykom, Juraja Fándlyho a Jána Hollého, vidíme, že základom bernolákovského spisovného jazyka je západoslovenské nárečie, zároveň sa tu však stretávame i s prvkami z iných slovenských nárečí, najmä stredoslovenského. Práve pre túto svoju ľudovosť narazila bernoláčtina na odpor konzervatívnych katolíckych kruhoch, ktoré zavrhnú napr. jazyk Fándlyho diel ako „sedliacky”.³³ Sovietsky jazykovedec Sanžejev hovorí, že „prvá charakteristická črta pri utváraní národného jazyka záleží... v odstránení priehrady medzi ľudovým hovoreným jazykom a jazykom spisovným..., v základnej zmene celého jazykového života krajiny alebo národa, v odstránení oného chaosu a pestrosti v jazykovom živote, ktoré sú charakteristické pre obdobie pred vznikom kapitalizmu”.³⁴ Takýto prvý rozhodný krok znamenal aj bernolákovský spisovný jazyk.

Bernoláčtina sa nestala celonárodným spisovným jazykom. Chýbali k tomu objektívne i subjektívne predpoklady. Práve na konci XVIII. stor. začína politicky upadať Bratislava, kultúrne Trnava, zanikajú tu i manufaktúry. Hospodárske ťažisko uhorského štátu sa rýchle začína presúvať k Budapešti. Neboli tu ani subjektívne predpoklady. Evanjelici boli tradíciou ešte pevne spojení s bibličtinou a chýbali aj iné predpoklady pre jazykovú národnú jednotu. Po krátkom vzostupe dochádza k úpadku. No napriek tomu nebolo by správne podceňovať význam bernolákovského spisovného jazyka. Trval vyše 60 rokov a zasiahol tri generácie. Ešte v tridsiatych rokoch XIX. stor. prejavil toľko životaschopnosti, že dal slovenskej literatúre jedného z najväčších jej básnikov, Jána Hollého, miláčka štúrovskej mládeže. Za celú túto dobu sa bernoláčtina neustále rozvíjala a neustále prijímala celonárodné prvky. V tomto smere aj veľmi podstatne pôsobila na štúrovský spisovný jazyk. Štúrovčina v prvej forme roku 1843 sa totiž príliš viazala na stredoslovenské nárečie, čo bolo v rozpore s jej úlohou celonárodného spisovného jazyka a práve z bernoláčtiny vplyvom A. Radlinského, M. Hattalu, ktorí boli pôvodne bernolákovcami, v jazykových reformách roku 1847 a 1851 prijala veľa prvkov, ktoré jej dali pečať celonárodnosti. Sám Ľudovít Štúr sa označoval za pokračovateľa v Bernolákovom

³² J. Bělič, *Poměr mezi češtinou a slovenčinou* (Slovo a slovesnost, roč. XIV, 40).

³³ A. A. Baník, *Rok z života Juraja Fándlyho* (Slovenské pohľady LXVI, 1950, 40).

³⁴ O. D. Sanžejev, *Vznik a vývoj národných jazyků s hlediska učení J. V. Stalina* (*Otázky jazykovědy s hlediska práci J. V. Stalina*, Praha 1952, 183).

diele.³⁵ Môžeme teda oprávnenne povedať, že bernoláčtina a štúrovčina nie sú v podstate spisovné jazyky stojace proti sebe, ale naopak, vyrastajú z tohože procesu, z *procesu formovania slovenského národného jazyka*, predstavujú iba dva rôzne stupne jeho vývinu. Opäť bude zodpovednou úlohou našich jazykovedcov ukázať predovšetkým na vnútorných dejinách nášho jazyka tento špecifický vývin.

3. *Spoločné psychické založenie* patrí tiež k základným črtám národa. „Národy sa navzájom odlišujú nielen svojimi životnými podmienkami, ale i duchovnou tvárnosťou, ktorá sa prejavuje v osobitosti národnej kultúry.”³⁶ Svojráznosť psychického založenia toho-ktorého národa je výsledkom dlhého historického procesu a vyplýva z nerovnakých životných podmienok. Podat presnú charakteristiku a obsah psychického založenia ktoréhokolvek dnešného národa je neobyčajne ťažko, no tým ťažšie je to u národnosti, ktorá je na počiatku premeny v „novodobý” národ. Táto ťažkosť vyplýva jednak z toho, že historické i iné spoločenské vedy nevenovali doteraz náležitú pozornosť tejto črte národa, jednak to súvisí so samou povahou tzv. psychického založenia. Poukázal na to už sám J. V. Stalin. „Pravda, psychické založenie samo osebe, alebo — ako ho ináč nazývajú — „národný charakter” je pre pozorovateľa čosi nepostihnuteľné, ale pretože sa prejavuje v svojráznosti kultúry, je postihnuteľné a nemožno ho ignorovať.”³⁷ Svojráznosť národnej kultúry ako výraz psychického založenia národa treba však v tomto prípade chápať široko — ako duchovnú tvárnosť ľudí tvoriacich národ.

Proces formovania psychického založenia, „národného charakteru” je analogicky s procesom formovania národných jazykov. Kultúrne spoločenstvo národa vzniká a vyvíja sa predovšetkým z kultúry ľudu, pričom podobne ako v prípade vývinu národných jazykov rozhodujúcu úlohu môže tu zohrať oblasť kultúrne najvyspelejšia, alebo dochádza k splyvaniu ľudovej kultúry rôznych oblastí. Tento proces je neobyčajne zložitý a široký. Nejde tu o mechanické kvantitatívne splyvanie, ale o kvalitatívnu vyššiu syntézu, ktorej konečný charakter je závislý od mnohých činiteľov, najmä od činiteľov sociálnych, politických a konečne úzko súvisí s procesom vytvárania hospodárskej jednoty národa.

Spoločné psychické založenie, slovenský „národný charakter” začal sa pozvoľna vytvárať už v predkapitalistickom období. Od druhej polovice XVIII. stor. môžeme tu pozorovať zrýchlený vývoj. Národný útlak, na jednej strane brzdiaci vytvorenie spoločného hospodárskeho života, na druhej strane, najmä neskoršie majúci barbarské formy kultúrneho útlaku, bol i v tomto prípade rozhodujúcim retardačným činiteľom. Zároveň národný útlak pôsobil i na svojráz slovenskej národnej kultúry.

No napriek týmto prekážkam psychické založenie sa formovalo a už v polovici XIX. stor. sa prejavilo v bohatom rozkvetu národnej kultúry, najmä literatúry. Môžeme už hovoriť aj o počiatkoch slovenskej národnej hudby. Otázky „národného charakteru” kultúry sa osvetľujú i teoreticky

³⁵ L. Štúr, *Nauka reči slovenskej*, vydanie Bartekovo, 131.

³⁶ J. V. Stalin, *Spisy II*, Bratislava 1950, 303.

³⁷ Tamže.

(L. Štúr, Janko Kalinčiak, P. Kellner-Hostinský, Pavol Dobšinský a i.). Tento rozkvet nemožno pochopiť bez dlhšieho predchádzajúceho vývinu.

Slovenskú kultúru, najmä literatúru a hudbu, v období národného obrodenia charakterizuje ľudovosť formy a široká demokratická náplň. V tejto etape vývinu slovenskej národnej kultúry je jej genéza a závislosť od ľudovej kultúry najsamozrejmějšía. „Národný charakter“ kultúry doby národného obrodenia nie je len výsledkom záujmu vzdelancov, básnikov a spisovateľov o slovenský folklór, ktorý rástol najmä od Kollárovho vydania *Zpievaniek*, ale je to i výsledok objektívneho procesu fluktuácie ľudovej kultúry z jednej oblasti do druhej, jej vzájomného splývania a prelínania, a to nielen pokiaľ ide o ľudové umenie, ale aj o celý duchovný život ľudu. Bohužiaľ, tento proces je vedecky takmer neosvetlený, takže môžeme ostať iba pri hypotézach a analógiách. Najjasnejšie ho môžeme sledovať pri folklóre, najmä pri ľudovej piesni. Už z druhej polovice XVIII. stor. máme niekoľko rukopisných zbierok ľudových piesní, v ktorých sú zachytené piesne takmer zo všetkých krajov Slovenska.³⁸ Tento fakt svedčí jednak o fluktuácii ľudovej piesne, jednak na niektorých z nich vidíme, ako postupne stratili svoj regionálny charakter a stali sa celonárodnými. Je však zaujímavé konštatovať, že prevláda pieseň západoslovenského kultúrneho okruhu. Zodpovedá to vývinu, ktorý pozorujeme aj pri jazyku. Dá sa predpokladať, že tento proces prebiehal i v iných druhoch folklóru a duchovnej kultúry ľudu vôbec. Tieto otázky môžu byť v budúcnosti objasnené iba komplexným bádáním historikov, etnografov, folkloristov, historikov literatúry, hudby a výtvarného umenia.

Podobne jasná je aj súvislosť a genéza slovenskej kultúry, najmä literatúry, s kultúrou ľudovou, pokiaľ ide o obsahovú náplň. Široká demokratická náplň ako jedna z hlavných črt našej kultúry doby obrodenia je výsledkom prerastania, zovšeobecňovania a typizovania života ľudu, jeho svetonázoru, prostredia, rodiny, spoločnosti, prírody, citového života, jeho boja a túžob sociálnych, teda všetkého, čo našlo svoj odraz v kultúre ľudovej, v kultúrny svojráz národný. V tomto tkvie národnosť Sládkovičovho *Detvana*, diela Janka Kráľa, Sama Chalúpku, Jána Bottu a i. Typickým dokladom na prerastanie prvkov ľudovej kultúry v národnú je proces, ktorý môžeme sledovať na jánošíkovskej tradícii. Zbojník Jánošík, ktorý „pánom bral a chudobným dával“, hrdina slovenského poddaného ľudu, opradený ním pohádkovými vlastnosťami, stáva sa z hrdinu ľudového hrdinom národným, bojovníkom proti feudálnemu i národnému útlaku. Táto kvalitatívna premena kultúry ľudovej na národnú je podmienená novým vzťahom k ľudu a predpokladá dlhší proces vytvárania *buržoáznej národnej jednoty*. Jeho počiatky siahajú do druhej polovice XVIII. stor. a opäť najlepšie ich odzrkadľuje literatúra.

Slovenská osvieteniská literatúra má základné črty spoločné so súčasnou literatúrou českou, ktorú tak výstižne charakterizoval Zdeněk Nejedlý.³⁹ Predtým úzke, takmer výlučne náboženské alebo pod pláštom náboženstva skryté obzory našej literatúry sa rýchle rozširujú o problémy hospodárske,

³⁸ Pozri napr. *Cantiones Slavonicane Ordine Alphabetica Deductae et conscriptae per Dionysium Kubik e S. P.*, Pravidia 1795, rkp. Knížnica Matice slovenskej.

³⁹ Zd. Nejedlý. *O smyslu českých dějin*, Praha 1952, 81-99.

sociálne, kultúrne i čisto ľudské. Slovenský osvietenský vzdelanec striasa zo seba tiesnivé jarmo feudálno-cirkevnej disciplíny a dychtivo saje do seba nového ducha „osvietenského storočia“. Obracia svoju pozornosť k ľudu a usiluje sa ho povzniesť hospodársky i kultúrne. U slovenských osvietenských spisovateľov J. I. Bajzu, Juraja Fándlyho, Samuela Tešedíka, Daniela Lehockého a i. stretávame sa prvý raz s otvorenou kritikou feudálneho spoločenského poriadku, i keď je to často kritika, ktorá ešte nejde na koreň vecí. Bojujú proti náboženskému tmárstvu, poukazujú na parazitný spôsob života šľachty a odhaľujú brutálnosť feudálneho útlaku ľudu. Nejde tu síce ešte o zapálené demokratické vzťahy našich obrodencov k ľudu z polovice XIX. stor., ale u týchto osvietencov musíme už hľadať počiatky týchto vzťahov.

Zároveň je slovenská osvietenská literatúra úzko spojená s kultúrnymi a politickými potrebami formujúceho sa buržoázneho národa. Osvietenský spisovateľia, Juraj Fándly, Jozef Ignác Bajza a i. sú nadšenými horliteľmi za rozvoj slovenského jazyka a literatúry, chcú sa ňou zapojiť do európskej kultúry, čím skôr sa vyrovnáť iným národom. Obracajú svoj pohľad do slovenskej minulosti, najmä na obdobie pred príchodom Maďarov, predovšetkým k Veľkomoravskej ríši ako slávnej epoche slovenských dejín. V tejto dobe, v posledných dvoch desaťročiach XVIII. stor., dochádza k idealizácii Svätopluka ako „slovenského kráľa“ a dokonca u niektorých (A. Meszároša) zaznieva už smútok nad zánikom Veľkomoravskej ríše, štátnej samostatnosti, z čoho vyvodzujú i sociálne porobenie slovenského ľudu a kultúrny úpadok slovenského národa. Tento smútok sa potom naplno rozzvučal u štúrovcov. Súvisí predovšetkým s rastúcim národným útlakom. Už Juraj Fándly reagoval na prvé maďarizačné zákony (1792), dožadujúc sa podobných výhod, aké dostala maďarčina, i pre slovenčinu, aby sa slovenskej roľníckej i remeselníckej mládeži nezatvorila takto cesta k vzdelaniu, k úradom a remeslám.⁴⁰ Je to jasný doklad na vytváranie citu spolupatričnosti slovenskej osvietenskej inteligencie s ľudom, na vytváranie buržoáznej jednoty národa.

*

Záverom by sme chceli zhrnúť hlavné uzávery a vývody tejto štúdie. Slovenská feudálna národnosť začína v XVIII. storočí postupne prerastať v „novoveký“ národ. Tento proces bol brzdený dvojitým národnostným útlakom, ktorý sa v XVIII. storočí prejavuje najmä vo svojej primárnej podobe, v útlaku hospodárskom. Slovenskí buržoázni historici nedocenili najmä dôsledky národnostného útlaku zo strany Viedne. Dvojitý národnostný útlak, ktorý jestvuje nepretržite od r. 1526 až do r. 1918, mal za následok oneskorenie vývinu základnej podmienky pre vznik slovenského buržoázneho národa — národného trhu. No napriek tomu na Slovensku dochádza v XVIII. storočí postupne k likvidácii feudálnej roztrieštenosti a k vytváraniu kapitalistických vzťahov, teda k procesu, v ktorom sa začínajú formovať buržoázne národy. V dôsledku dvojitého národnostného útlaku jednotlivé znaky slovenského národa sa vyvíjajú nerovnomerne. Najrýchlejšie sa začal vyvíjať národný jazyk.

Najväčšiu pozornosť sme venovali otázke vývoja slovenského národného jazyka. Počiatok tohto procesu vidíme v tendencii západoslovenského ná-

⁴⁰ J. Fándly, *Compendiata historia gentis Slavae*, 205—208.

iečia, ku ktorej dochádza od konca XVII. storočia, prerásť svoju dialektologickú hranicu. Tento jav súvisí v prvom rade s vedúcim hospodárskym, politickým a kultúrnym postavením západného Slovenska (Trnava, Bratislava) od polovice XVI., až do polovice XVIII. storočia. V tejto súvislosti sme poukázali na špecifickú úlohu spisovnej češtiny u nás. Vidíme ju predovšetkým v aktívnom spolupôsobení pri formovaní slovenského národného jazyka. Domáce jazykové prvky prenikajú do českej spisovnej normy, až konečne v druhej polovici XVIII. storočia nadobúdajú prevahu. Výsledkom tohto objektívneho procesu bola bernolákovská spisovná norma r. 1787. Príčinu, pre ktorú vývin slovenského národného jazyka natrvalo v tejto línii nepokračoval, hľadáme predovšetkým v presunutí hospodárskeho ťažiska zo západného Slovenska na juh.

V súvislosti s procesom formovania buržoázneho slovenského národa, ktorý zákonite vyrastá zo zmien v ekonomicko-sociálnej štruktúre Slovenska, dochádza počiatkom slovenského národného obrodzenia k zmenám aj v oblasti ideologickej. Na rozdiel od buržoázných vedcov, ktorí národné obrodzenie viac-menej stotožňovali so samotným formovaním buržoázneho národa vôbec, pod týmto termínom, ktorý p. n. nezodpovedá a nevystihuje skutočnosť, rozumieme predovšetkým odraz procesu formovania slovenského buržoázneho národa vo vedomí ľudí.

Od polovice XVIII. storočia prejavy slovenského národného povedomia sú stále častejšie a vyhranenejšie. Rastú snahy o pestovanie domáceho jazyka a slovenskej literatúry, silnie záujem o slovenskú minulosť. Tendencia obrany feudálnej rovnoprávnosti Slovákov v uhorskom štáte prerastá v buditeľskú tendenciu, ktorá je jednou z hlavných črt slovenského národného obrodzenia. Súčasne sa však začína aj uvedomelý boj proti rôznym feudálnym prežitkom, slovenskí osvietenci vystupujú s kritikou feudálneho spoločenského poriadku a zároveň rastie u nich záujem o ľud, o jeho hospodárske a sociálne povznesenie, čo je jeden z hlavných predpokladov pre vytvorenie buržoáznej jednoty národa. Toto všetko spája druhú polovicu XVIII. storočia s nasledujúcim storočím v jeden organický celok, v slovenské národné obrodzenie.